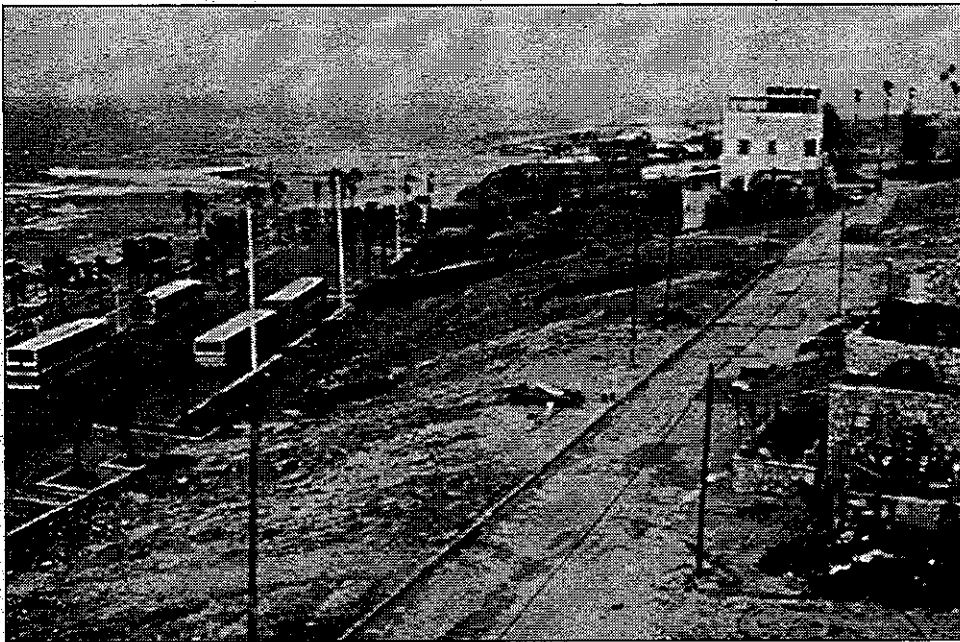

מעבר מהשלב הבריזומטי לשלב הביורוקרטי

העירייה הפלסטינית/בלייה, תצלום מתוך החוברת

תיאוריה וביקורת, מס' 16
"מרחב, אדמה, בית"

עורך: יהודה שנהב. הוצאת סבון ון ליר והקיבוץ
המאוחד, 290 עמ', 74.90 שקלים

אבנר בן-עמוס

גיליון מס' 16 (בינתיים ראה אור כבר גם גיליון 17) החליפה הכתבת של "תיאוריה וביקורת" את נהג הקטר. יהודה שנהב, סוציולוג מאר ניברסיטת תל אביב, שהיה חבר מועצת מערכת כתביהעת, התמנה לעורך במקום עדי אופיר, פילוסוף, אף הוא מאוניברסיטת תל אביב.

האם שינו החילופים הללו במשהו את אופי כתב העת? בדיקה מהירה של הפאראטקסט, כלומר של אותם חלקים בכתב העת שאינם המאמרים עצמם, תגלה כמה חידושים משמעותיים. הכריזה האחרונה נושאת הגדרה קצרה של המטרות ("כתב העת יפרסם מאמרים שהדיון התיאורטי בהם מצוי בויקה מפורשת למציאות הישראלית או שעוסקים בחומרים מקר מיים"), והחלק הפנימי שלה כולל הנחיות להגשת מאמרים, תוך ציון העובדה ש"כל המאמרים בתיאוריה וביקורת" עוברים תהליך של שיפוט על ידי קוראים מומחים. בחלק הפנימי של הכריזה הקדמית מתנוסס ליד שמו של עדי אופיר התואר המכובד "עורך מיר סד" (שמו מופיע פעם נוספת ברשימת מועצת המערכת), וכן מופיעה בו הפניה ל"הנחיות למחברים" שבכריזה האחרונה.

כל אלה מעידים, לכאורה, על כך שחילופי העורך כיום מהווים גם מעבר מן השלב הבריזומטי לשלב הביורוקרטי במובן החבראי של המושגים – בהתפתחות כתב העת. אין בכונני לעסוק בכריזמה האישית של שני העורכים (ליהודה שנהב יש, למשל, נוכחות טלוויזיונית מרשימה בהרבה מזו של עדי אופיר) אלא באופי גיש השונים שבהם מתנהג ארגון כתב עת. "תיאוריה וביקורת" נוסד לפני עשר שנים בידי עדי אופיר, שהצליח לקבץ סביבו קבוצה מלוכדת של כתבים מבריקים והפך את כתב העת לאחד השחקנים החשובים במגרש האינטלקטואלי הישראלי. הצירוף של גישה תיאורטית פוסטמודרנית ועמדה פוליטית פוסטציונית, שאיפיינו את חלק הארי של המאמרים, הקנה לו קול ייחודי משלו, חזק וברור. הממד הכריזמטי טי בא לידי ביטוי ברומינגטיות יתרה של העורך, בהעדר כללים מסודרים ומגובשים להגשה ולסלקציה של מאמרים, ובחסמתמכות על מאגר מצומצם וחוזר על עצמו של כתבים. גם ללא מחקר סטטיסטי מפורט, התבוננות ברשימת מחברי המאמרים בחוברות השונות תגלה שרבים מהם היו גם חברי מועצת המערכת של כתב העת.

אופן פעולתו של "תיאוריה וביקורת" במגרש האינטלקטואלי אינו צריך להפתיע בהתחשב במעמד וברק של אופיר. זה שנים רבות הוא משמש מתווך תרבותי אשר מייבא את השיח הפוסטמודרני הצרפתי לישראל ומתרגם אותו למרחבים המקומיים. קשה להפי ריו בחשיבות המפעל שלו, שהתבטא לא רק בייסוד "תיאוריה וביקורת", אלא גם בהודאה, בכתיבה, בעריכה ובסיוע בהוצאה לאור. אולם לא רק השיח עבר תהליך של יבוא ותרגום, אלא גם אופן צבירת העוצמה בשרה הכוח האקדמי. על פי אופי פעילותו נראה שהמורל שהנחה את אופיר הוא זה של האינטלקטואל הצרפתי, שקווים לדמותו שורטטו באחרונה בעברית בספרו של שלמה זנר, "האינטלקטואל, האמת והכוח: מפרשת דרייפוס ועד מלחמת המפרץ". אחד מאותם האינטלקטואלים צרפתיים בולטים, שאופיר ודאי מכיר היטב, הוא הסוציולוג הצרפתי פייר בורדייה (Pierre Bourdieu), שייסד וערך את כתב העת Actes de la Recherche en Sciences Sociales. כמו "תיאוריה וביקורת", כך גם כתב העת של בורדייה צבוע בגוונים הבלעדיים של העורך, ומתאפיין באחידות תיאורטית וסגנונית.

בשני המקרים יש לכך יתרונות בולטים, אך גם חסרונות: הקו המנחה של כתב העת הוא ברור ועקבי, אולם בסופו של דבר נוצרת תחושה של חרגוניות.

ספרו של אבנר בן-עמוס, Funerals, Politics, and Memory in Modern France, 1789-1996, יצא לאור בהוצאת הספרים של אוניברסיטת אקספורד

קרקע שאפשר לפנותם ממנה מיום אחד למשנהו. כמה שלבים בסולם מעל המיעוט הערבי ניצבים המזרחיים, שיכולים לרכוש קרקעות באופן חוקי, אולם רובם הופנו כעולים, בשנות החמישים, לדיוח בשכיי רות ציבורית בעיריית הפיתוח ובשכונות שוליים בערים הגדולות. דיוח מסוג זה, בצירוף הנצחת נחיתות תם התברית והתברנות, לא איפשר למזרחיים להפוך לבעלי רכוש, רק בשנים האחרונות החל להתייחס נהל מאבק ציבורי ותחיקתי סביב מכירת הדיירות לדירייה במחיר מסובסד.

כראש הסולם עומדים האשכנזים, שנהנים מאחד משני עולמות הנכסים: כבעלי קרקע חקלאית בקיבוץ צים ובמושבים, או כבעלי הדיירות בערים, שנרכשו בעד רת אגודות שיתופיות או באופן ישיר. הניסיון לאפשר לקיבוצים ולמושבים לשנות את ייעוד הקרקע החקלאית שברשותם, כדי למוכרה לצורכי בנייה, אמוד להפוך אותם לבעלי נכסים נכבדים, ולהגדיל עוד יותר את הפער בינם לבין הקבוצות האחרות.

השימוש במושבים "רכישות" ו"בעלות" בהקשר הישראלי הוא, למעשה, שימוש מוטעה. בעלת הקרקע עת העיקרית בישראל (של 93% מן השטח) היא המדינה, שמחכירה אותן לזמן קצוב באמצעות "מינהל מקרקעי ישראלי". מנגנון החכירה מאפשר למדינה, הנעזרת במוסדות כגון הקרן הקיימת לישראל או הוועד נות היתריות, לשלוט בהזות החוכרים, ולמנוע מן העורכים לנצח מוחץ ל"תחומי המושב" שלהם. הקרקע היא, אם כן, קרקע הלאום, הלאום הוא הלאום היחיד די. כל מי שאינו משתייך אליו אינו יכול לקבל חלק ונחלה בקרקע הלאומית.

השיפת המנגנונים המשפטיים והפוליטיים שבאמצעותם פיתחו התנועה הציונית ומדינת ישראל את מדיניות הקרקעות המפלגה, שעדיין שולטת גם כיום ב"שוק הנדל"ן", היא מעשה חשוב ועליוני לברוך את הכותבים. אלא שהם לא הסתפקו, בדרך כלל, בחשיפה הזאת ועטפו את הממצאים האמפיריים שלהם בשכבה תיאורטית עבה.

בתיאוריה כשלעצמה אין כל רע; אדרבה, שום אמירה בעלת משמעות אינה אפשרית ללא מצע תיאורי, ואף מאמר ביקורת זה מבוסס על הנחות יסודיות שאובות מתחום הסוציולוגיה של הידע. אלא שיש לברוק בכל מקרה את המינוח הנכון בין הממד התיאורי ללמד האמפירי, ודומני כי בחלק מן המאמרים נמצא מסען עורף מן הסוג הראשון.

דוגמה אחת למסען עורף שכה, הנובע מן הניסיון להמציא את הגלגל מחדש, מצויה במאמרם של זיו ושמיר. בפתח המאמר טוענים השניים כי יש לאתר את הפוליטיקה במקומות שונים מאלה שהדגלנו למצוא אותה בהם עד עתה. אם קודם לכן "נהגנו למקם אותה במסדרות של סוכנים מורשים: בבית המחוקקים, במפי לגות, במשרדי משלה ובארגוני עובדים" (עמ' 45), הרי שכיום יש לחפש בעיקר אצל קבוצות ויחידים הפועלים מוחץ למסגרות הממוסדות, ברמה המקומית, "מלמטה". הם מכנים את הפוליטיקה הזאת, בעקבות הסוציולוג אולריך בק (Ulrich Beck), תת-פוליטיקה או פוליטיקה חדשה, בניגוד לזו הישנה. אלא שכבר

עמדת הכותבים המופיעים ושבים ומופיעים הופכות להיות צפופות מראש, ועקב כך חלק מן המאמרים נוסד שעמום. גיליון מס' 16 של "תיאוריה וביקורת" מסמן את הכניסה לעידן הביורוקרטי באמצעות ציון ההגדרות המפורטות לכותבים, ואוכר הליכי השיפוט המסודרים (רכי שנובע, כנראה, מהרצון להפוך אותו לכתב עת "מדיני" שפרטום בו יכול לתרום לקידום אקדמי). אולם מתברר שהשינוי הוא רק לכאורה: גם בגיליון הזה גויס חלק נכבד מהכותבים (9 מתוך 23 מקרים) ממועצת המערכת. למרות זאת יצא מעד העורך גיליון נושא חשוב ומרתק, שצריך להיות בידי כל מי שסוגיית מדיניות הקרקע בישראל קרובה ללבו. שבעת המאמרים המרכזיים בחוברת (מפאת קוצר המקום לא אתיחס למסות הקצרות) עוסקים כולם בהיבטים שונים של תפיסת המרחב, אופן הקצאת הקרקעות ובניית הבתים במדינת ישראל. ארדיאנה קמפ כותבת על היחס המורכב לגבול במדינת ישראל בשנות החמישים והתשעים; נטע זיו ודנון שמיר מנתחים את שני האופנים שבהם ניסו תושבים ערבים להיאבק נגד ייחוד היישוב קציר; אחן יפתחאל ואלכ סנדר קידר מתארים את "משטר המקרקעין הישראלי" המפלה בין סוגים שונים של תושבים; דני רבינוביץ מביא את סיפור האגרות השיתופיות שהוקמו לצורכי שיכון עירוני; יוסי יונה ויצחק ספורטא מרגימים כאזרי צעות שלוש מקרי מבחן (הפרטת קרקעות חקלאיות, הוויכוח סביב הידוד הציבורי, הקצאת אדמות הנגב) את המדיניות הקרקעית הישראלית; רחל קלוש ויוכי רט לריון עוסקים בשיכונים הציבוריים שבנתה הממדינה ביעירות הפיתוח ובשולי הערים הוותיקות, ותנו חבר משרטט את הפרופיל של כתיבה ספרותית מודרנית בעלת תפיסה מרחבית ייחודית.

המאמרים הללו מצגיגים יחודי תמונה קשה של נישול, דיכוי ואפליה בכל מה שנוגע למדיניות חלק קרקעות השימוש בהן במדינת ישראל. הדברים אינם צריכים להיות חדשים עבור כל מי שעניינים לו בראשו, והוא מסוגל לקרוא עיתונים ולהתבונן בגופי הארץ, אלא שהמאמרים יוצרים מן הפסיכה המורכבת של הפרקטיקה הקרקעית תמונה עקבית ומעודדת הלחלה. חלק מן הנושאים, כגון הפרטת קרקעות החקלאים והמאבק סביב חוק הידוד הציבורי, חוזרים ומרפיעים בכמה מאמרים, ויוצרים חפיפה מיותרת, אך אין בכך כדי להפחית מעוצמת הטיעונים שבחוברת.

כפי שצולה מתוך המאמרים, החברה הישראלית מודרכת משלוש קבוצות עיקריות, שלגבי כל אחת מהן מופעלת מדיניות קרקעית אחרת: המייסדים (האשכנזים), המהגרים (המזרחיים), הילידים (הערבים). אלה אינן קבוצות הומוגניות, וקיים לעתים מעבר מן האחת לשנייה (בייחוד בין שתי הראשונות), אולם ההשתייכות לאחת מהן יכולה להסביר בדרך כלל את זיקתו של האזרח הישראלי לקרקע ולדיחה.

בתחנת הסולם מצוי המיעוט הערבי, שרוב הקרקע עת שהיו ברשותו הופקעו לאחר 1948 בדרכים שונות, ומאז אין הוא יכול כמעט לרכוש קרקע חדשה. המור במיוחד הוא מצבם של הבדווים שבנגב, שכמחציתם מתגוררים ביישובים שאינם מוכרים באופן רשמי, על